

HRVATSKA KNJIŽEVNA ENCIKLOPEDIJA

V. Visković (ur.). *Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 2009–2012, 2397 stranica (4 sveska)*

Potkraj 2012. godine u Zagrebu je tiskan i predstavljen posljednji svezak četverosveščane *Hrvatske književne enciklopedije*, što je označilo kraj višegodišnjega projekta na kojemu su od početka 2009. godine rukopisi redakcijski dovršavani kod nakladnika, Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža. Prva su dva sveska objavljena potkraj 2010. godine te su izazvali sporadično negativnu, ali (zbog neupućenosti) anegdotalnu reakciju šire javnosti, te uglavnom pozitivnu, ali (zbog nedovršenosti) razmjerno suzdržanu reakciju stručne javnosti. O tomu je bilo riječi prije u to doba u periodici, pa i u recenziji autora ovog teksta¹ koja je naglasila dobre strane prve polovice *Enciklopedije* te upozorila da se radi o neprecizno izvedenom projektu. Ovaj se tekst nadovezuje na tu ocjenu i u kritičkom će osvrtu pokušati, zahvaljujući objavi preostala dva sveska, u cjelini sagledati prvu i zasad jedinu enciklopediju književnosti u Hrvatskoj.

Treba naglasiti da se osvrt na svaku enciklopediju, pa i specijalističku kakva je HKE, uvijek odvija iz pozicije slabije informiranosti recenzenta u odnosu na leksikografski uradak kojim se bavi, budući da enciklopedičnost pretpostavlja iznimno veliku količinu informacija, koje ima odlikovati, u prvom redu, pouzdanost, stručnost i objektivnost. Zbog toga je iščitavanje enciklopedije koja je napisana s obuhvatnošću koju podrazumijeva taj žanr nužno tek prelistavanje, kojemu je leksikografski format i namijenjen. Posljedica toga je, izraženo uvriježenom prostornom metaforom, da u enciklopedijama »širina« informacija i njihovo obilje ima daleko veću važnost od »dubine« informacija i njihove iscrpnosti. Taj je princip važno imati na umu pogotovo u slučaju enciklopedije koja se bavi jezičnim tvorevinama, a jedan je od osnovnih postulata jezikoslovlja taj da se upotrebom jezika nikada ne može iscrpiti niti potpuno opisati jezični materijal. Imajući to na umu, moguće je izbjeći kvantitativno primamljiv, ali kvalitativno slabo upotrebljiv učinak retkarine, odnosno broja redaka koji tobože neizbježno određuje važnost natuknice, a ustvari je podložan tehničkim kriterijima i, zbog male količine teksta, statistički nepouzdan.

¹ Recenzija prvih dvaju svezaka HKE objavljena je u *Hrvatskoj reviji* (2011, 1).

Ako se radi o opsežnosti i količini informacija, HKE ispunjava zadani cilj – ne samo po usporedbi sa sličnim postojećim leksikografskim priručnicima (leksikonima) u hrvatskoj ponudi, nego i može izdržati test stručnjaka za pojedina književna područja. Zato se valja složiti s nedavno preminulim akademikom Zoranom Kravarom, zamjenikom glavnoga urednika *Enciklopedije* (čiji je jedinstveni intelektualni kapacitet udario *Hrvatskoj književnoj enciklopediji* prepoznatljiv pečat, sličan onomu koji je Krleža dao *Enciklopediji Jugoslavije*), koji je na predstavljanju zgotovljene edicije ustvrdio da je ona izvedena u »mjerilu 1:1«, odnosno da je vrlo teško naći relevantnu pojavu u hrvatskoj književnoj povijesti, teoriji ili kritici koja nije dobila svoju natuknicu ili spomen. Takvih je natuknica u čitavoj *Enciklopediji* više od četiri i pol tisuće (prema službenom izvoru, 5221), a mogu se podijeliti u tri kategorije: autorske (pisci; književni kritičari, povjesničari i teoretičari; nakladnici; urednici; prevoditelji; ilustratori), tekstualne (književna djela) i pojmovne (periodizacijski, genološki i teorijski književni termini; časopisi i druge književno relevantne tiskovine).

Prva je kategorija najbrojnija i obuhvaća više od tri tisuće autora, uglavnom pisaca, među kojima manje od desetine pisaca niti jezikom niti mjestom rođenja ne pripada hrvatskoj književnosti, ali su u *Enciklopediju* uvršteni ili zato što su izravno utjecali na hrvatske pisce, ili zato što su mnogo prevedeni na hrvatski jezik. Leksikografski je posao u njihovim (bio)bibliografijama obrađen solidno, ali *Enciklopedija* se na taj način najviše otvorila prigovorima o (ne)uvrštavanju pojedinih pisaca, pogotovo ako se uzme u obzir da se djela na stranim jezicima ne obrađuju zasebno, pa detaljniji prikaz autorskoga utjecaja izmiče čitatelju. Dodatan je izvor komplikacija književni rad manjinskih autora (primjerice gradišćanski Hrvati) ili autora iz susjednih država (primjerice Slovenci), kod kojih nije uvijek jasno koji je od navedenih kriterija primjenjiv, i može li se uopće primijeniti. Čini se da je prevladao inkluzivan stav, no uz takvu su se inkluzivnost pojavili i određeni propusti, poput neuvrštavanja zasebnih natuknica o prevoditelju Kolji Mićeviću ili nakladničkoj obitelji Occhi, itekako prisutnima u produkciji hrvatske književnosti.

Kako bi se ilustrirali inkluzivnost, ali i opsežnost i pouzdanost natuknica, možemo se isprva ograničiti na prva dva sveska, za početak čak na prva dva slova abecedarija; pod A i B najčešće su natuknice Andrić (5 puta) i Bunić (11 puta). Uz najpoznatijega, Ivu Andrića, obrađena su još četvorica Andrića, svi iz XX. stoljeća: jedan koji se služio pseudonimom »Stevan iz Srijema«, drugi sa pseudonimom »Dudan Mate«, treći prozaist, prevoditelj i povjesničar, i četvrti pjesnik i prozaist. Uz Ivana Bunića Vučića, najznačajnijega svojega književnoga predstavnika, pripadnici dubrovačke loze Bunića koji su obrađeni u člancima djeluju od XVI. do XIX. stoljeća, što znači da Andrići i Bunići zajednički pokrivaju praktički cijelu povijest književnosti pisane na hrvatskom jeziku, pa su time prikladni za omjeravanje kapaciteta HKE.

U usporedbi s jedinim recentnim i usporedivim priručnikom, *Leksikonom hrvatskih pisaca*, HKE obrađuje jednak broj Bunića i dva Andrića više. Ta su dvojica rođeni 1926. i 1967., što znači da potonji nije niti mogao biti zastupljen u *Leksikonu*, koji obrađuje pisce rođene do 1950. godine. U HKE najstariji su »domaći« autori sveti Jeronim, Ćiril i Metod, a godina rođenja za najmlađe seže do 1980-ih, zbog čega je XX. stoljeće bolje pokriveno u odnosu na dosadašnje priručnike. Instruktivna je i natuknica Bobaljević (također dubrovačka obitelj, članovi koje su bili književno aktivni od XV. do XVII. stoljeća): u LHP su obrađena petorica autora, a u prvom svesku HKE samo Sabo Bobaljević Mišetić, jedini iz obitelji čije je djelo imalo zapaženiju recepciju među njegovim suvremenicima u Dubrovniku i Italiji (pisao je na hrvatskom i talijanskom jeziku). Neuvrštavanje četvorice Bobaljevića te uvrštavanje Mirka Andrića i spomenutih svetaca daje naslutiti da se uredništvo pri izboru vodilo doprinosom književnosti u širem smislu (Mirko Andrić radio je u dvije izdavačke kuće), a ne imenima pisaca koja su spomenuta u književnoj povijesti, na što se svode članci o trojici od petorice Bobaljevića.

Možemo se pozvati na još jedan par imena iz prva dva sveska kako bismo ilustrirali opseg HKE – Vladimir Devidé i Mate Maras nisu zapaženi književni autori, no ostavili su vidljiv trag u hrvatskoj književnosti svojim prijevodima s japanskoga, francuskoga, talijanskoga i engleskoga jezika (doduše, trag Shakespearea kojega je preveo Maras nije sasvim uputno slijediti). Njih se dvojica, za razliku od recimo Benedikta Kotruljevića ili Rudera Boškovića, književnošću nisu počeli baviti zato što bi bila gotovo neodvojiva od svakodnevnoga života visoko obrazovanih ljudi u njihovo vrijeme, ali ipak su joj se odlučili posvetiti u smjeru profesionalne specijalizacije kakva ranije nije postojala. Za potvrdu visokoga stupnja prožetosti hrvatske kulture književnošću može poslužiti još jedan podatak izveden na temelju prezimena: u prva dva sveska s 20 natuknica najzastupljenije je prezime Horvat(h), čime odgovara frekventnosti u općoj populaciji, što pokazuje da je broj Hrvata koji se bavio književnošću i statistički relevantan.

Uključivost se nadaje kao glavni kriterij izbora pojedinih pisaca koji se i po nacionalnom kriteriju mogu nazvati hrvatskima, što proizlazi iz natuknica poput one o Josipu (Giuseppeu) Marinoviću, osamnaestostoljetnom pjesniku i teološkom piscu koji je objavljivao na latinskom i talijanskom jeziku, a rođen je u Perastu u Crnoj Gori. U *Enciklopediju* je uključen lijep broj takvih pisaca, čime se dobiva potpuni pregled svih književnih oblika na hrvatskom prostoru, no ipak je upitno koliko su autori propovijedi ili epigrafičari određivali put književnoga jezika u užem smislu, da se parafrazira navod iz natuknice o Ivanu Josipu Pavloviću Lučiću, još jednom autoru koji je mnogo objavljivao na talijanskom i latinskom jeziku. Hrvatski i strani autori, kao i njihova knjiž(ev)na djela, izloženi su odmjerenim kritičkim procjenama u natuknicama koje sežu od diskretne valorizacije do eksplicitnoga pokušaja revalorizacije, što je svakako posebnost ove enciklopedije. Nenametljiv, ali konstantno pri-

sutan kritički stav, neuobičajen u djelima enciklopedijskoga karaktera, prisutan je u HKE iz dva razloga, od kojih je prvi, i važniji, taj što je gotovo svaka natuknica autorska (manje od 5% natuknica potpisala je redakcija ili više autora), pa bi se o određenim područjima poput drame ili versifikacije samo od natuknica mogli sastaviti zasebni, vrlo kvalitetni pregledi.

Na navedene se tvrdnje može osloniti primjedba da je najveća prednost ove enciklopedije – autorski pristup – ujedno i njezina najveća mana, budući da uzrokuje neujednačen pristup materijalu i stvara eklektičan, konceptijski neuravnotežen tekstualni diskurs koji sadrži elemente i književnoga leksikona i povijesti književnosti i kritičarskoga kompendija i teorijskoga pomagala. To najviše dolazi na vidjelo ako se usporede natuknice koje su se od leksikografske sažetosti odviše odvojile (»domoljubna književnost«; »lektira«), no isto tako i nekoliko ponajboljih natuknica, koje osim jezgrovitosti i preglednosti sadrže i ton osobite upućenosti (»Byron«; »Čehov«; »Jan Panonije«; »Križanić, Juraj«; »lekcionar«). Prema tome, određena su područja (lirika, časopisi, periodizacija) obrađena iznimno detaljno i problemski, kako je i obrazloženo u predgovoru HKE. Tamo među ostalim stoji kako je posebna »pozornost posvećena stihovnom repertoaru hrvatskoga pjesništva«, čime *Enciklopedija* također dobiva osobit ton koji je izdvaja od slične pomoćne literature u kojoj se ponekad u opisu poetskoga djela ne navodi niti kojim je stihom pisano.

HKE je u tom smislu pouzdanija te ponekad sadrži i kratku analizu metametričke funkcije ili osobitosti elemenata stiha (primjerice, za »Aleju poslije svečanosti« ili »Izabrane pjesme« S. S. Kranjčevića), dok je mjestimično opet preopćenita, s tvrdnjama poput »stih joj je tradicionalan« (»Adamić, Stanislava«). Stih je obrađen i u sintetskim pojmovnim člancima (»akcenatski stih«, »heksametar«), a opisi u člancima su većinom precizni, što se da oprimirati usporedbom sintetskoga članka o dvanaestercu i članaka u kojima se spominje upotreba toga stiha u pojedinim autorima (Božić Božičević, Šime Budinić) ili djela (»Adrianskoga mora sirena«). S druge strane, na neujednačenost u izboru upućuje izostanak posebne natuknice o osmeračkom stihu, koji je za povijest hrvatske književnosti također vrlo bitan, dok je na drugim područjima obrada materije skućena i oskudna te izaziva dvojbe oko odabira natuknica. Donekle to vrijedi za natuknice koje se mogu uvrstiti u kategoriju književnih tekstova, poglavito zbog toga što one podrazumijevaju kritičko neslaganje oko toga koje tekstove valja smatrati kanonskima, a koje ne. Razlog tomu je što nije prošlo dovoljno vremena od pojave tih tekstova da bi se postiglo prevladavajuće mišljenje o njihovoj vrijednosti; od otprilike 700 tekstova obrađenih u zasebnim natuknicama, više od dvije trećine (barem 450) napisano je u XX. stoljeću, što ugrubo vrijedi i za autore – više od dvije tisuće autora izdvojenih u natuknice ostvarilo je veći dio svojih opusa u XX. stoljeću.

U pojmovnim natuknicama koriste se podjednako teorijski i povijesni uvidi, što posebno uspjelo dolazi do izražaja u člancima srednjega opsega (»antologija«,

»avangarda«, »dijalektalna književnost«, svaki po pet stupaca teksta) ili duljega opsega (»ep«, 10 stupaca teksta; »drama«, sa 17 stupaca teksta najdulji članak HKE). Nekoliko je natuknica snažnije određeno povijesnom perspektivom: »anonimna književna djela«, primjerice, sadrže razradu pojma (razlikovanje anonimnosti i adespotnosti) i iscrpan pregled hrvatskih anonima do 1835. godine, dok je razdoblju koje slijedi posvećeno tek pola rečenice. O apokrifima se koncentrirano piše u kontekstu Biblije i srednjega vijeka, bez pokušaja da se pojam proširi izvan konteksta u kojem se najčešće spominje. Naglašeniju problemsku obradu sadrže članci koji se bave pojmovljem (»autobiografija«, »barok«, »dnevnik«, »egzistencijalizam«, »manirizam«), kao i autorima (»Gareth, Benedetto«).

Na formalnoj razini teksta, pažljivije čitanje manjega broja stranica otkriva korektorske previde: u riječima s engleskoga govornoga područja, »Whoroscope« umjesto »Whoroscope« na str. 131, sv. 1; »Reflections upon the Learning«, koje treba pisati bez člana *the* na str. 133, sv. 1; »E. G. Creig« umjesto »E. G. Craig« na str. 558, sv. 2. Slično se dogodilo i s prezimenom hrvatske autorice (L. Čale »Felman« umjesto Feldman, i to u članku »Feldman, Miroslav« na str. 525, sv. 1), no neugodnije je kada se redakcijska greška potkrade u tekstu članka kao što je »Judita«, gdje stoji da se prvotisak »pojaviio tek 13. VIII. 1921. zbog teškoća u tiskanju«. Teškoće u tiskanju pojavljivale su se i 1521. i 1921., no korektura i redaktura su otada ipak napredovale, a njihovi propusti umanjuju inače vrlo dobru pouzdanost prva dva sveska HKE (koji su grafički dobro pripremljeni i nenametljivo opremljeni fotografijama). Sadržajno se pouzdanosti materijala nema mnogo za prigovoriti, iako ima pogrešaka (u članku o Gottfriedu Bennu stoji da je na njega u hrvatskoj književnosti prvi upozorio Miroslav Krleža, iako je to prije njega učinio A. B. Šimić u tekstu *Novi njemački pjesnici*).

Načelna primjedba tiče se enciklopedijskoga formata koji je mogao biti bolje iskorišten u smislu uputnica koje povezuju građu iz različitih članaka i time pridonose referencijalnoj svrsi i preglednosti: u članku »aforizam« spominje se sličnost s apoftegmom, no nema natuknice koja bi čitatelja zainteresiranoga za apoftegmom uputila na aforizam (apoftegma → aforizam). Slično vrijedi za natuknicu o Jurju Dragišiću, franjevcu koji se istaknuo svojim latinskim dijalozima; u inače iscrpnom članku »dijalog« nema upućivanja na Dragišića (u tekstu se mogla naznačiti poveznica). Nadalje, članak o grafičkom oblikovanju spominje antologijsku cjelinu naslovnica knjiga koje je izradio Ljubo Babić, ali u članku o njemu nema poveznice na druge članke. Nema zasebnih natuknica o elegijama ili o protuturskim pjesmama (tzv. antiturska), iako se i preglednim čitanjem sintetskoga članka o latinizmu (str. 486 i 487, sv. 2), bez članaka o pojedinim autorima koji su pisali takve pjesme, može zaključiti da se radi o bitnim žanrovima hrvatske književnosti koje je trebalo posebno naznačiti. Dojam je da to ne bi previše opteretilo tekst, čemu mogu svjedočiti pozitivni primjeri povezanosti poput borgesovci → fantastičari ili maksima → aforizam.

Najutemeljeniji prigovor *Hrvatskoj književnoj enciklopediji* može se uputiti u trećoj kategoriji natuknica, u kojoj su sadržani različiti pojmovi. Većina je zasebnih područja unutar te skupine natuknica obrađena na općenito zadovoljavajućoj leksikografskoj i kritičkoj razini čitave *Enciklopedije*, a za potkrepu te tvrdnje dostaje navesti tridesetak natuknica o inozemno-hrvatskim književnim vezama (primjerice, njemačko-hrvatskima) koje nude vrlo upotrebljive dijakronijske preglede književnih recepcija. Ostaje primijetiti da se moglo uključiti još pokoju nacionalnu književnost, na primjer portugalsku, a kad se već spominju pojmovne natuknice na »P«, mogu se izdvojiti izvrsni teorijski (»povijest književnosti«) i žanrovski (»polemika«) doprinosi (ipak, izostaje, među ostalim, *Povaljska listina*). No, u dva druga teorijski zahtjevnja područja počinjeno je, čini se, nekoliko krupnijih propusta, ako se kao glavni kriterij uzme utjecaj na cjelokupnu teoriju književnosti, koji logikom intelektualne razmjene ipak mora biti nadređen užoj važnosti hrvatskoga književnoteorijskoga područja, kao uostalom i u produkciji književnih tekstova.

Na popisu stranih teoretičara književnosti uočljiv je izostanak imena poput Michela Foucaulta, Pierrea Bourdieua (prisutni su, među ostalima, Jacques Derrida i Julia Kristeva), Harolda Blooma, Hansa Roberta Jaussa, Vladimira Proppa ili Borisa Tomaševskoga, koji nemaju zasebne natuknice u druga dva sveska (potonji je spomenut u natuknici o ruskom formalizmu, kao i Jurij Tinjanov, koji je odvojeno obrađen). K tome, u *Enciklopediji* nema gotovo niti jedne retoričke odnosno stilske figure, iako je u predgovoru napomenuto da je pozornost posvećena disciplinama poput filologije, lingvistike i filozofije, u kojima figure imaju zapaženu ulogu. Figure su od iznimne važnosti upravo u književnosti, pa je time manje dopustivo da su izostale i one koje su najčešće razmatrane, pogotovo u XX. stoljeću – metafora i metonimija – dok su uvrštene manje učestale – akrostih, alegorija – što dokazuje da su figure ipak bile prisutne u koncepciji abecedarija, no ne dalje od slova »A«.

Enciklopediji bi se moglo uputiti i nekoliko manjih prigovora leksikografske prirode: o nedosljednosti pri navođenju (bio)bibliografskih podataka, kao što su datumi iz života autora ili književna priznanja koja su dobivali. Za zaključni će sud biti dovoljno izdvojiti drukčiju nedosljednost, a to je da postoji niz natuknica (o Dimitriju Mitrinoviću, R. Musilu, nadrealizmu, nakladništvu, Ivanu Očaku, Predragu Palavestri, Todoru Pavlovu, Radoslavu Petkoviću, Leu van Vlijmenu) koje se neproporcionalno često pozivaju na Miroslava Krležu. Krleža je svakako jedan od najznačajnijih i najcjenjenijih hrvatskih pisaca, s najvećom društvenom važnosti u XX. stoljeću na koje se HKE fokusira. Tako izborom natuknica HKE zapravo naglašava njegovu društvenu važnost, budući da ni jedan drugi pisac nije toliko snažno utjecao na društveni život Hrvatske u posljednjih stotinjak godina. Slično inzistiranje na kulturnom i društvenom kontekstu književnosti pojavljuje se i u natuknicama o rubnim književnim pojavama, iz čega se može izvesti implikacija da je

jedna od namjera *Enciklopedije* bila ponuditi ne samo leksikografski točan priručnik, već i društveno relevantan presjek hrvatske kulturne povijesti. Ta je povijest snažno obilježena književnom produkcijom, ne najmanje zbog toga što su književnici, od Marka Marulića pa do generacije rođene otprilike 1930-ih godina, vrlo često bili i društveno relevantni čimbenici, što je pojava danas prisutna u mnogo manjoj mjeri. Tek imajući to na umu moguće je ispravno prosuditi cjelokupnu ambiciju HKE, i zašto takva ambicioznost u konačnici umanjuje opću uporabljivost za njezine krajnje korisnike. Ambicioznost i autorski pristup natuknicama postavljaju vrlo visoke standarde koje izvedba dosljedno ne prati, a prisutni su i manji, no ipak vidljivi i neugodni tehnički problemi. Da je koncepcija bila pažljivije promišljena te da su inkluzivni kriteriji u odabiru natuknica bili čvršće postavljeni, ovaj duboki rez u hrvatsku književnost, koji je svojom širinom obuhvatio i velik dio povijesti i kulture, izazvao bi tek mikroskopsku štetu u tkivu. Ovako je operacija u cjelini stručno izvedena, ali je popraćena i mnogim propustima koje valja sanirati kritičkim prikazima, kako se rana nakon dobrodošloga zahvata ne bi upalila uslijed zloćudnih reakcija. Stoga, u duhu kvantifikacije koji neizbježno prati ovako opsežan pothvat, preostaje samo zaključiti da navedene manjkavosti umanjuju izvrsnu ocjenu koja je zaslužena uspješnim obuhvatom leksikografski zahtjevnoga područja, pa je završna ocjena vrlo dobra, –4.

LOVRO ŠKOPLJANAC